

УДК 37.018-044.75

DOI <https://doi.org/10.37915/pa.vi45.64>

Савош В. О.^{*},
orcid.org/0000-0001-9499-885X

ЗАСОБОВО ОРІЄНТОВАНІ СКЛАДНИКИ СИСТЕМИ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ: РІЗНОАСПЕКТНИЙ АНАЛІЗ ФОРМАЛЬНОЇ, ІНФОРМАЛЬНОЇ ТА НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті узагальнено наукові погляди на трактування поняття «засоби» та запропоновано власне тлумачення його суті таким контекстом: спеціально створені процеси, задіяння яких слугує досягненню визначеної мети. Також запропоновано до наукового обігу поняття «засобово орієнтовані складники системи неперервної освіти» на позначення сукупності засобів, які відповідно до Закону України «Про освіту» (2017 р.) визначено видами освіти, що забезпечують функціонування й розвиток системи неперервної освіти й позначаються поняттями «формальна освіта», «неформальна освіта» та «інформальна освіта». Суть зазначених понять розкрито з огляду на енциклопедичну й законодавчу визначеність, візуалізовано в рисунках з урахуванням складників системи освіти, рівнів освіти, видів освіти в ранзі засобів системи неперервної освіти та характеристик формального, неформального й інформального навчання.

Акцентовано увагу на тому, що засобово орієнтовані складники системи неперервної освіти, будучи взаємопов'язаними видами освіти, мають суттєві відмінності. Формальну освіту схарактеризовано як інституціолізовану, цілеспрямовану, сплановану за участю державних та уповноважених приватних організацій. Неформальну освіту розглянуто як додаткову, альтернативну, доповнювальну до формальної освіти, а інформальну – як самоорганізовану освіту. У результаті зіставлення формальної освіти з неформальною сформульовано висновок про відносну статичність формальної освіти, динамічність неформальної освіти та про вплив процесу й результатів неформальної освіти на перебіг та результати формальної освіти.

Формальне навчання досліджено як таке, що здійснюється відповідно до державних стандартів й навчальних програм та передбачає сповільнене врахування результатів прискореного розвитку науки. Навчання в інформальній освіті проаналізовано з огляду на внутрішню мотивацію тих, хто навчається, самостійне визначення ними мети, цілей і критеріїв ефективності навчання; можливість зарахування у формальній освіті результатів неформальної й інформальної освіти відповідно до порядку, передбаченого чинним законодавством.

Ключові слова: формальна освіта, інформальна освіта, неформальна освіта, формальне навчання, інформальне навчання, неформальне навчання, засобово орієнтовані складники системи неперервної освіти, суб'єкт орієнтовані складники системи неперервної освіти.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку суспільства характеризується кардинальними соціально-економічними змінами, посиленням процесів глобалізації та інтеграції, постійним упровадженням інновацій в усі без винятку сфери життєдіяльності людини. Звісно, у цих умовах неперервна освіта набуває необхідності розгляду, привілейованого функціонування, постійного й критичного вивчення в контексті суспільного та особистісного розвитку.

Аналіз досліджень. У наукових джерелах поняття «засоби» трактується різними контекстами, які вибудовуються на основі таких дефініцій: «матеріальний або ідеальний об'єкт» (А. Карлашук); «штучні інтелектуальні складові навчального середовища» (В. Беспалько); «природні та (або) штучні, спеціально створені об'єкти» (Ю. Жук);

^{*}© Савош В. О.

«матеріально-технічні засоби» (Н. Волкова); «способи взаємодії» (В. Бондар); «елемент дидактичної системи» (І. Малафійк); «матеріали і знаряддя» (Н. Мойсеюк) тощо. Поняття «засоби» слугує утворенню інших понять, як-от: «засоби навчання», «дидактичні засоби», «засоби викладання», «аудіо-відео засоби» тощо. Ми трактуємо поняття «засоби» як спеціально створені процеси, задіяння яких слугує досягнення визначеної мети. Саме цей контекст трактування суті поняття «засоби» сприяв позначенню лексемою «засобово орієнтовані» таких складників системи неперервної освіти як формальна, інформальна та неформальна освіта.

Мета статті полягає в розкритті суті формальної, інформальної та неформальної освіти на основі аналізу структури освіти та освітніх рівнів, здійснення порівняльної характеристики видів здобуття освіти та опису зв'язків у системі неперервної освіти.

Виклад основного матеріалу. У сучасному енциклопедичному джерелі [3, с. 583] засобово орієнтовані складники тлумачаться такими контекстами: 1) формальна освіта реалізується в освітніх установах і завершується отриманням загальнонавчального диплома або атестата; 2) неформальна освіта розгортається в освітніх установах або громадських організаціях, клубах і гуртках, а також під час індивідуальних занять із репетитором (тренером), не супроводжується отриманням загальнонавчального документа (диплома або атестата); 3) інформальна освіта являє собою індивідуальну самоосвітню діяльність, що супроводжує повсякденне життя кожного індивіда й не обов'язково носить цілеспрямований характер.

У статті 8 «Види освіти» Закону України «Про освіту» засобово орієнтовані складники системи неперервної освіти трактуються іншими контекстами. Зокрема, формальна освіта постає як освіта, яка здобувається за освітніми програмами відповідно до визначених законодавством рівнів освіти, галузей знань, спеціальностей (професій), передбачає досягнення здобувачами освіти визначених стандартами освіти результатів навчання відповідного рівня освіти та здобуття кваліфікацій, що визнаються державою. Неформальна освіта являє собою освіту, яка здобувається за освітніми програмами та не передбачає присвоєння (присудження) визнаних державою кваліфікацій за рівнями освіти та отримання встановленого законодавством документа про освіту. Інформальна освіта (самоосвіта) тлумачиться, як освіта, яка передбачає самоорганізоване здобуття особою певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов'язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, родиною чи дозвіллям. Кваліфікації та результати навчання, здобуті шляхом неформальної та інформальної освіти можуть бути підтверджені та визнані в системі формальної освіти або в інших випадках передбачених законодавством України.

Як показано на рисунку 1, формальна, неформальна та інформальна освіта як засобово орієнтовані складники системи неперервної освіти: стосуються всієї структури освіти (дошкільної освіти, повної загальної середньої освіти, позашкільної освіти, базової професійної освіти, вищої професійної освіти, вищої освіти та освіти дорослих, у тому числі й післядипломної освіти); забезпечують функціонування таких рівнів освіти: дошкільна освіта, початкова освіта, базова середня освіта, профільна середня освіта, базова професійна освіта, вища професійна освіта, початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти, перший (бакалаврський) рівень, другий (магістерський) рівень вищої освіти, третій (освітньо-науковий) рівень вищої освіти, науковий рівень вищої освіти); сприяють розгляду змісту освіти як трансляційної моделі соціального досвіду, яку впорядковано в системі неперервної освіти на рівні державних стандартів та навчальних програм стосовно формальної освіти та з огляду на особистісні запити тих, хто навчається, стосовно неформальної та інформальної освіти.

Л. Лук'янова, аналізуючи спрямованість формальної освіти, зазначає, що цим видом здобуття освіти передбачено «одержання або зміну освітнього рівня та/або кваліфікації в навчальних закладах та установах освіти згідно з визначеними освітньо-професійними програмами і термінами навчання, заходами державної атестації,

що підтверджується наданням відповідних документів про освіту» [4, с. 10]. В. Аніщенко, О. Падалка акцентують увагу на застосуванні «структурованих програм, які визнані формальною системою освіти, можливості одержання загальнонавчальних посвідчень, сертифікатів» [1, с. 217]. У виданні «Енциклопедія освіти» зазначається, що «формальне й неформальне утворення можна розглядати як послідовні процеси освіти» [3, с. 584].

У контексті вибудовування формальної освіти важливо акцентувати увагу на тому, що будь-яка система стандартів в освіті за своєю природою статична, а тому не спроможна синхронно відображати результати динамічного розвитку знань. Прискорений розвиток науки, постійного нагромадження знань змушували б безперервно збільшувати навчальне навантаження та термін формальної освіти, що, звісно, є недоречним. Саме через це системі формальної освіти притаманне відставання від рівня розвитку знань, які постійно продукуються суспільством. З метою розв'язання цих суперечностей потрібно «вийти за межі сталих стандартів формальної освіти, сприяти появі нових, нестандартних методів і методик навчання. Держава гарантує юридичний зміст неформальної освіти й формує доброзичливе середовище для її розвитку» [там само].

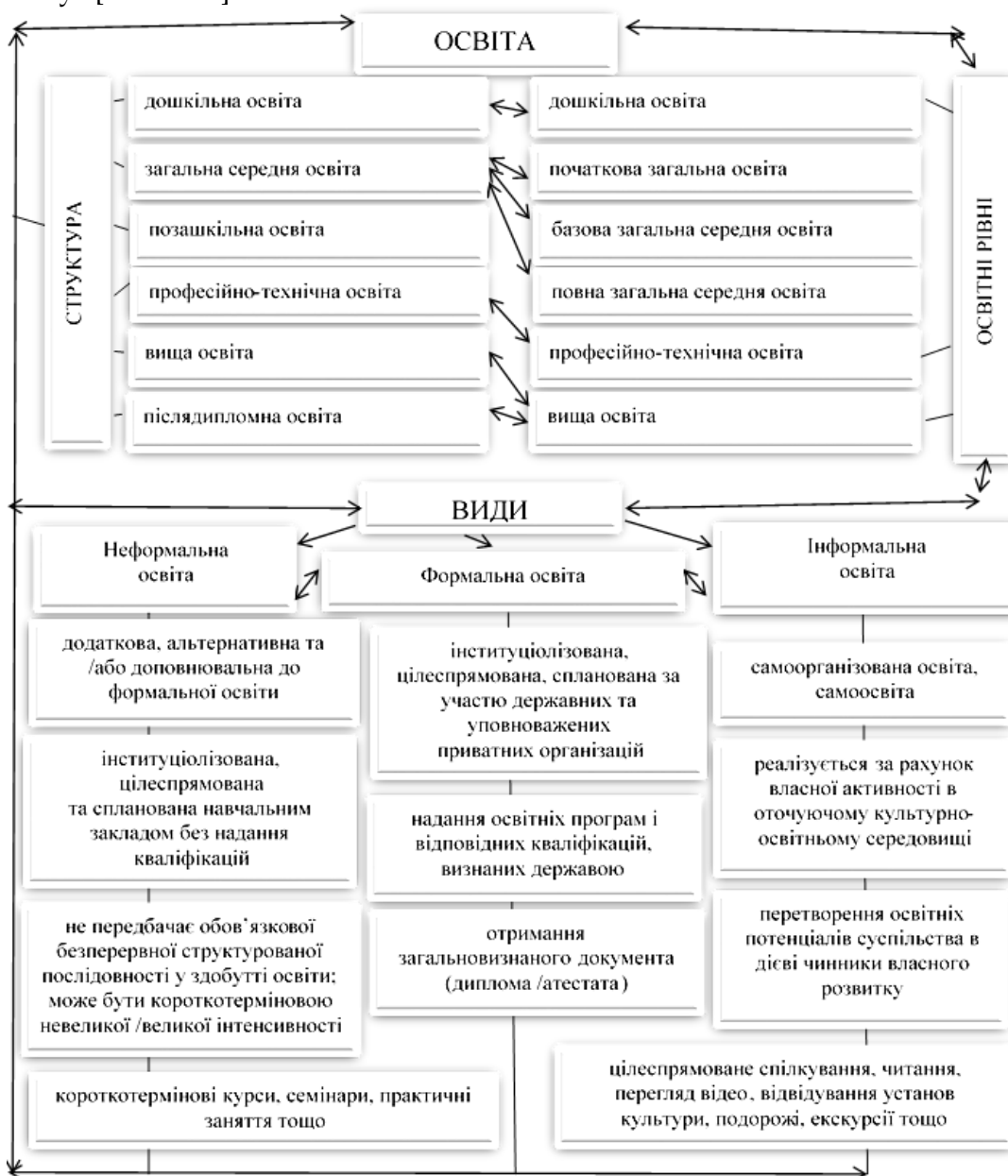


Рис. 1. Структура освіти, освітні рівні, види освіти та їхні характеристики

Формальну та неформальну освіту варто розглядати, як взаємозв'язані види здобуття освіти. У цій єдності формальна освіта представлена системою стандартів, а неформальна – системою вдосконалювання набутого за стандартами й приведення особистісних психічних утворень, тобто знань, умінь та навичок, у відповідність до нового рівня розвитку знань.

За Г. Шевченко, будь-яка освітня діяльність, яку організовано поза формальною освітою, здійснюється з метою доповнення формальної освіти й забезпечення оволодіння знаннями, вміннями й навичками, які є необхідними для соціальної й економічної активності, інтегрування в суспільстві й на ринку праці. Особливістю неформального навчання є відсутність уніфікації в постановці мети й цілей навчання. Мета визначається самостійно, індивідуально, має динамічний характер, може змінюватися відповідно до поточних (актуальних) потреб. Організацією процесу неформального навчання передбачено, що «той, хто навчається, бере на себе всю відповідальність за власне навчання, включаючи установлення цілей, визначення змісту, розробку і планування власної програми навчання, самомотивацію та рефлексію, організацію й керування власною діяльністю, оцінювання результатів власної діяльності й самооцінку обраного способу навчання» [3, с. 583].

Аналіз наукових джерел [2, с. 222; 5, с. 158] засвідчив, що основними характеристиками неформальної освіти є орієнтація на конкретні освітні запити різних соціальних, професійних, демографічних груп населення; відсутність примусового характеру та вибудовування на основі внутрішньої мотивації; високий особистісний сенс навчання; внутрішня відповідальність учнів за результат освітньої діяльності; розвиток якостей особистості, які забезпечують сприятливі передумови для успішної самореалізації у громадському та трудовому житті; забезпечення можливості краще розуміти й при необхідності змінювати навколишню соціальну структуру; розвиток мобільності в мінливих умовах сучасного світу; гнучкість в організації та методах навчання; високий рівень активності тих, хто навчається; самооцінка результатів освіти на основі значущих для тих, хто навчається критеріїв; вибудовування суб'єкт-суб'єктної взаємодії між тими, хто навчається, і тими, хто навчає.

На основі зіставлення формальної освіти з неформальною можемо сформулювати висновок про: 1) відносну статичність формальної освіти; 2) динамічність неформальної освіти; 3) вплив процесу й результатів неформальної освіти на перебіг та результати формальної освіти. Виокремлення саме таких характеристик спричинено тим, що формальна освіта як процес і результат вибудовується на основі певної системи стандартів, у яких регламентовано суспільні вимоги суспільства до системи освіти й обсягу знань, якими повинні оволодіти ті, хто навчаються, у системі загальноосвітніх (державних і недержавних) закладів різного рівня і профілю навчання, у той час як неформальна освіта покликана динамічно реагувати на особистісні освітні запити тих, хто навчається.

Аналіз наукових джерел засвідчив спрямованість формальної освіти «на одержання або зміну освітнього рівня та (або) кваліфікації в навчальних закладах та установах освіти згідно з визначеними освітньо-професійними програмами і термінами навчання, заходами державної атестації, що підтверджується наданням відповідних документів про освіту» [4, с. 10] та вибудовування на основі «структурованих програм, які визнані формальною системою освіти, можливість одержання загальнонавчаних посвідчень, сертифікатів» [1, с. 217].

Кожному виду освіти притаманний вид навчання, який вирізняється поміж інших видів характеристиками, які відображено на рисунку 2.

Навчання в інформальній освіті, по-перше, спричинюється внутрішньою мотивацією того, хто навчається, самостійним визначенням мети, цілей і критеріїв ефективності навчання; по-друге, не обмежуються часовими межами, не має вікових, професійних чи інтелектуальних обмежень; по-третє, результати інформальної освіти

як і неформальної можуть зараховуватись у формальній освіті в порядку, передбаченому чинним законодавством.

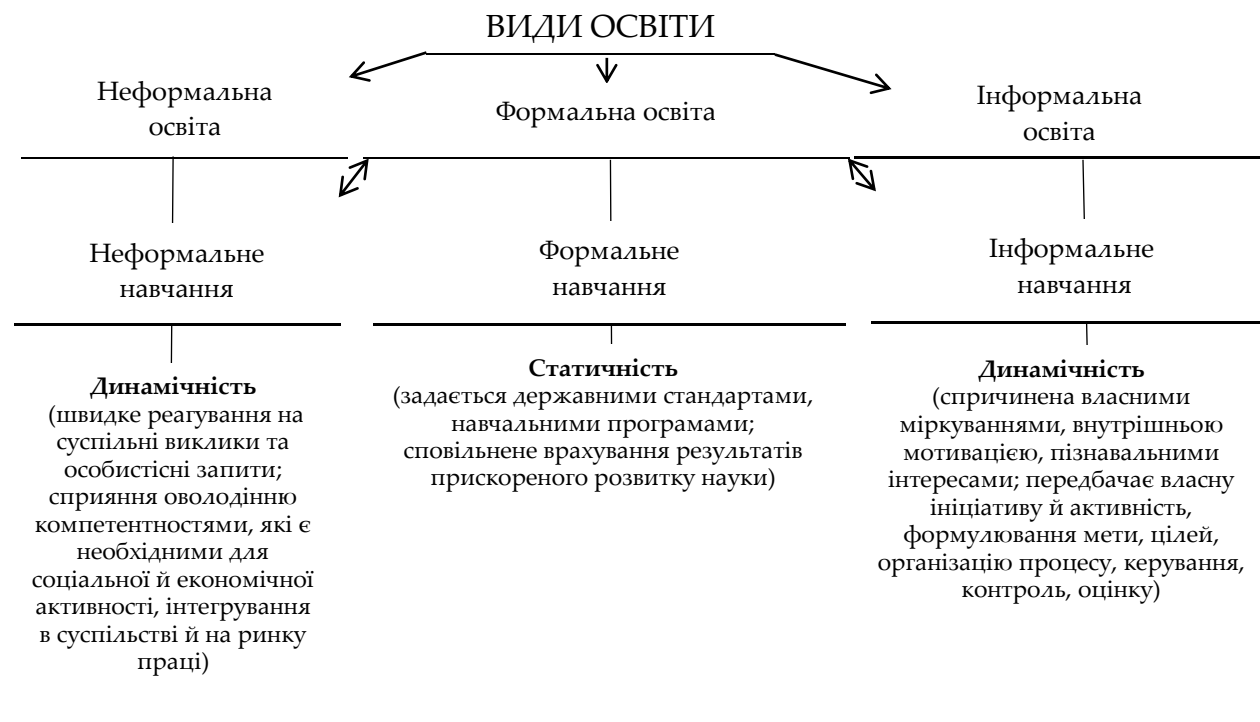


Рис. 2. Характеристика видів навчання співвідносно з видами освіти

Відповідно до наших міркувань, формальна, інформальна та неформальна освіта є засобово орієнтованими складниками системи неперервної освіти. Як показано на рисунку 3, ці складники розглядаються нами не ізольовано, а у взаємодії з суб'єкт орієнтованими складниками системи неперервної освіти, до яких ми відносимо дитячо-юнацьку освіту та освіту дорослих.



Рис. 3. Взаємодія між суб'єкторієнтованими та засобово орієнтованими складниками системи неперервної освіти

Кожен із суб'єкторієнтованих складників вирізняється законодавчо встановленою внутрішньою структурно-рівневою організацією. Засобово орієнтовані складники забезпечують перебіг процесів суб'єкторієнтованих складників з орієнтованістю на кінцевий результат, який найбільш точно відображається змістовим контентом феномену «освіта впродовж життя».

Висновки. Система неперервної освіти об'єднує в собі суб'єкторієнтовані та засобово орієнтовані складники. Формальну, неформальну, інформальну освіту ми розглядаємо як засобово орієнтовані складники системи неперервної освіти, які слугують вибудовуванню дитячо-юнацької освіти і освіти дорослих, які є суб'єкторієнтованими складниками системи неперервної освіти. Функціонування системи неперервної освіти визначається зв'язками між її складниками. Зв'язки між суб'єкторієнтованими складниками розглядаємо в контексті принципу наступності й перспективності, зв'язки між засобово орієнтованими – характеризуємо як взаємодоповнюючі, а зв'язки між суб'єкторієнтованими складниками та засобово орієнтованими складниками визначаємо як такі, що забезпечують функціонування системи неперервної освіти.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання, які стосуються розвитку в студентів уміння навчатися в системі неперервної освіти.

Список використаних джерел:

1. Аніщенко В., Падалка О. Міжнародний досвід організації навчання людей третього віку. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2010. Вип. 2. С. 217.
2. Василенко О. Неформальна освіта дорослих у Російській Федерації як фактор соціальної адаптації. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2012. Вип. 5. С. 222.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Лук'янова Л. Концепція освіти дорослих в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2011. Вип. 3 (1 частина). С. 10.
5. Мухлаева Т. В. Международный опыт неформального образования *Человек и образование*. 2010. № 4. С. 158.

References:

1. Anishchenko, V., & Padalka, O. (2010). Mizhnarodnyi dosvid orhanizatsii navchannia liudei tretoho viku [International experience in the organization of education of third-age people]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, 2, 217 [in Ukrainian].
2. Vasylenko, O. (2012). Neformalna osvita doroslykh u Rosiiskii Federatsii yak faktor sotsialnoi adaptatsii [Informal adult education in the Russian Federation as a factor of social adaptation]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, 5, 222 [in Ukrainian].
3. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of education]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Lukianova, L. (2011). Kontsepsiia osvity doroslykh v Ukraini [The concept of adult education in Ukraine]. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy*, 3 (1), 10 [in Ukrainian].
5. Muhlaeva, T. V. (2010). Mejdunarodnyi opyt neformalnogo obrazovaniya [International experience of non-formal education]. *Chelovek i obrazovanie*, 4, 158 [in Russian].

Savosh V. O.,

orcid.org/0000-0001-9499-885X

TOOL-ORIENTED COMPONENTS OF CONTINUOUS EDUCATION SYSTEM: DIFFERENT ANALYSIS OF FORMAL, INFORMAL AND NON-FORMAL EDUCATION

The article generalizes scientific views on the interpretation of the concept of "means" and proposes its interpretation of its essence in the following context: specially created processes that serve to achieve this goal. Also, the concept of "means-oriented components of the system of continuous education" for the designation of a set of means, which according to the Law of Ukraine

"On Education" (2017), is defined for the types of education that provide the functioning and development of the system of continuous education and are designated by the terms "formal education», "non-formal education" and "informal education". The essence of these concepts is disclosed in terms of encyclopedic and legislative definitions, visualized in the figures taking into account the components of the education system, levels of education, types of education in the ranks of the continuing education system, and the characteristics of formal, non-formal and informal learning.

Attention is drawn to the fact that the fundamentally-oriented components of the continuing education system, being interrelated types of education, have significant differences. Formal education is characterized as institutionalized, purposeful, planned with the participation of public and authorized private organizations. Non-formal education is regarded as supplementary, alternative, complementary to formal education, and informal education as self-organized education. As a result of the comparison of formal education with non-formal education, a conclusion was drawn about the relatively static nature of formal education, the dynamics of non-formal education, and the impact of the process and results of informal education on the course and results of formal education.

Formal learning has been investigated as being conducted following state standards and curricula and implies a slow integration of the results of accelerated science development. Learning in informal education has been analysed considering the intrinsic motivation of the learners, their determination of the purpose, goals, and criteria of the effectiveness of learning; the possibility of enrolment in the formal education of the results of non-formal and informal education per the procedure provided by the current legislation.

Key words: formal education, informal education, non-formal education, formal education, tool-oriented components, means-oriented constituents of the continuing education system, subject-oriented constituents of the continuing education system.

Дата надходження статті: 16.01.2020 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, доцент Голодюк Л. С.